
Наташа М. Николић*

Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет, Ужице

ФУНКЦИОНАЛНОСТ ПОРОДИЧНИХ ДИМЕНЗИЈА И РОДИТЕЉСТВА ИЗ УГЛА СИСТЕМСКЕ ТЕОРИЈЕ О ПОРОДИЦИ

Апстракт: Системска теорија на породицу гледа као на динамички систем нераскидиво повезан са другим друштвеним системима. По тој теорији породица је систем који је много више од збира делова и има своју структуру, хијерархију и границе, а кроз свој животни циклус сусреће се са бројним развојним и неразвојним кризама. Различити аутори наводе различите, али и преклапајуће димензије породичног функционисања. Након краћих приказа одређених димензија породице, пре свега, модела породичног функционисања, оних које наводе аутори Олсон, Мекмастерс и Биверс покушаћемо да закључимо каква би то била функционална породица и посебно какво би било добро и функционално родитељство. Предност системског приступа је његов холистички приступ породици, али и то што породицу представља као развијајући ентитет који је у односу са окружењем, те уважава значај утицаја споља, односно различитих интервенција у породични систем како би се побољшала функционалност породице.

Кључне речи: породица, системска теорија, функционалност, родитељство, димензије.

Увод

Теорије су, у најопштијем смислу, средство које служи за описивање света, посебан оквир кроз који посматрамо одређене појаве и разумевамо их на организован начин. С обзиром на то да су друштвене појаве веома сложене за истраживање у друштвеним наукама обично не постоји само један начин, односно теорија за разумевање врло сложених друштвених феномена. Један од тих феномена је свакако породица.

* natasa.nikolic0604@gmail.com

Породица је најстарија људска институција која је непрестано предмет расправа (Juul, 1995). Сматра се да је период модерне изнедрио бројне теорије о породици: оне које се баве трајним и неизбрисивим утицајем породичних варијабли на развој детета (психоаналитичка теорија, бихејвиоризам, теорија афективне везаности) као и савремене теорије о породици (системска, развојна, структурално-функционална, конфликтна теорија и теорија размене) (Бодрошки-Спарису, 2010). Свака од ових теорија нам омогућава да се фокусирамо на различите аспекте породичног живота и свака одговара на различита питања; све теорије имају своју дефиницију функционалне породице, основне претпоставке и концепте и све су продукт сопственог друштвено-историјског контекста (Николић, 2022).

Развој идеја системске теорије није био кратак, али системска парадигма која се појавила шездесетих и седамдесетих година 20. века је, на неки начин, променила поглед, како на свет и његово функционисање тако и на теоријско и практично проучавање породице (Половина, 2012). Системски приступ представља интегрални модел сагледавања породичног функционисања који пружа свеобухватнији референтни оквир сазнавању свих димензија породичне синергије, која указује да је породица нешто више и другачије од збира чланова (Милошевић, 2009). Данас, унутар широке дисциплине системског мишљења, постоји више различитих теорија које у свом називу садрже реч системски.

О системској теорији породице

Посматрање породице као система почива на *општој теорији система* чије су законитости произашле из биологије, али се показало да вреде и у друштву па су ушле и у друштвене науке. Све што се дешава у природи и свету део је неког система који функционише према одређеним законитостима, а људски организам је свет у малом где сваки део тог организма представља појединачни систем или део система који исто тако функционише по неким законитостима (Wagner-Jakab, 2008). Аналогно томе, то важи и за друштвене системе и подсистеме какав је породица.

Вон Берталанфи (Von Bertalanffy) је дефинисао систем као скуп елемената који се налазе у интеракцији (Milojković, Srna, Mićović, 1997). Као главне претпоставке опште теорије система могу се издвојити следеће: особине система су веће од збира његових појединачних делова; функционисање система подлеже неким општим правилима; сваки систем има границе које су важне за разумевање његовог функционисања; системи теже постизању релативно стабилног стања динамичке равнотеже; за функционисање система важни су механизми везе и повратне спреге између делова система; системи се састоје од подсистема и истовремено су део неког већег супрасистема (Милошевић, 2009). Све ово представља основу за концептуализацију породице као

система јер и она као други системи функционише по својим законитостима. Оквир овога рада је исувише мали да би могао да обухвати сложеност и обимност читаве системске теорије породице, али основне концепте теорије можемо сумирати на следећи начин: породица се може посматрати као природна група која је интегрисана тако да има сопствену реалност, која је другачија од реалности њених чланова (Zimmerman, према: Голубовић, 1981); породица је сложена и повезана целина, „хијерархијски организован систем” (Keresteš, 2002: 83) који се састоји од мањих подсистема: индивидуални, (ван)брачни, родитељски, браће и сестара. У проширеним породицама, осим поменутих, постоји и супсистем треће генерације, баба и деда, а уколико је породица проширена живљењем других чланова у њој, они се такође сматрају посебним супсистемом породичног система (Milošević, 2009); породичну заједницу чине сложени односи међузависности који креирају породичну структуру; понашање једног елемента породице резултат је кружне повезаности свих њених чланова; подсистеми имају сопствену организацију, границе, правила функционисања и у односу су како између себе тако и према породици као систему и породичном супрасистему; Посматрано на најопштијем нивоу, породица као систем им своје границе којима се одређују правила утицаја и размене са другим системима у окружењу а тиме и друштву у целини; као јединица која функционише у различитим социјалним и културним окружењима тежи успостављању хомеостазе (Klarin, 2006), тј. тежи релативно стабилном стању динамичке равнотеже, тј. оне која представља релативну стабилност породице која се одржава сталном динамиком и интеракцијом (Nikolić i sar., 1996); породица је и процес изменљивих релација међу њеним члановима које се одвијају кроз циклусе са предвидивим променама и стадијумима развоја (Настасић, 1998). Сваки животни циклус или нови развојни задатак представља кризу и подстиче породицу на прилагођавање новој ситуацији; на промене које долазе изнутра или оне које су изазване споља може се реаговати на различите начине. Можемо подржати промену или се опирати њој – циљ је свакако постизање хомеостазе. Уколико дође до промене у систему, долази до промена како у међусобним односима чланова породице, породичних супсистема, тако и породице према метасистему (и обрнуто, промене у метасистему, породичним супсистемима или члановима породице појединачно утичу на промене породичне хомеостазе) (Milošević, 2009).

Овакав приступ породици је према неким аргументима повезан са *теоријом еколошких система* (негде названом екосистемском, еколошком теоријом или теоријом развоја у контексту) Урија Брофенбренера (Bronfenbrenner, 1994) који је био заговорник посматрања контекста у еколошким истраживањима људског развоја. Брофенбренер сматра да је неопходно друштвени контекст посматрати кроз више нивоа микро-, мезо-, егзо-, макро и хроносоцијалних структура „које су угњеђене једна у другој, између којих постоји сложена интеракција и снажна зависност” (Попадић, 2009: 18). Он породицу посматра као микросистем унутар ширег еколошког оквира система који

укључују рођаке, пријатеље, суседе који су уграђени у шире социјалне јединице као што је школа, радно место родитеља, локална заједница и шире друштво. Према томе, развој породице и њених чланова се не може разумети без њиховог односа са окружењем али и односа у самој породици јер сви друштвени системи представљају интегрисану целину. Брофенбренерова теорија еколошких система посебно наглашава важност стабилности мезосистема који представља односе између човекових најужих околина (породица, вршњаци, школа...) односно микросистема. С обзиром на све то није тешко закључити да екосистемска теорија може имати импликације на различита питања која се тичу породице и васпитања.

Функционалност породице из угла системске теорије

Када се говори о функционалности породице, свака од теорија, као што је већ речено, има своје виђење функционалне породице. Међутим, не може се рећи да је термин функционалности породице јасно дефинисан у системској теорији. У системској теорији више се говори само о функционалним или дисфункционалним обрасцима или нивоима система, подсистемима него о систему у целини, јер уопштавање на читав систем може да буде превише патологизујуће, а искуство показује да систем може да буде функционалан на једном нивоу, нпр. брачном, а дисфункционалан на другом нивоу, нпр. односи међу браћом и сестрама или односи родитељ–дете. Једноставно, системске теоретичаре не занимају толико појединачне карактеристике чланова породице колико односи и обрасци у породици. Функционалним се сматра породични образац који је употребљив у достизању циљева, док термин дисфункционалан описује породичне образце којима се не испуњавају задаци и циљеви, па долази до појаве симптома и незадовољства (Сicović Maslovar, 2016). Породични терапеути који се ослањају на овај приступ не теже да открију узрок одређеног понашања, јер он може да буде образац који се преносио генерацијама, већ траже начине да прекину постојећи дисфункционални образац који узрокује симптоме.

Породица као систем треба да буде централно место раста и развоја њених чланова. Функционална породица представља најпожељнији оквир васпитања деце али и остваривања добробити свих њених чланова. У њој се „могу остварити егзистенцијална сигурност, потпора, љубав, припадање, осећај властите вредности, те се могу задовољити сексуалне потребе и потребе за опстанком врсте” (Pregrad, 2002). Да би се то постигло Голднер Вуков (1988) истиче да постоје задаци које свака породица треба да испуњава: 1. Базични задаци који се односе на обезбеђивање исхране и заштите чланова породице, пружање подршке, љубави и разумевања за све чланове; 2. Развојни задаци се

односе на подстицање раста и развоја и то давањем подршке кроз све фазе животног циклуса; 3. Задатак прилагођавања и реаговања породице у ситуацијама када се јаве кризни догађаји. На сваку од промена, како наводи Зобеница (2012), породица би требало да одговори на три основне групе развојних задатака који су везани како за породице у целини тако и за појединце. Развојни задаци породице су универзални и могу се пратити кроз циклусе породице, док су индивидуални задаци специфични. Ти задаци су: дефинисање спољашњих и унутрашњих граница, одабир развојних тема и одређивање заједничких правила, вредносних норми и гледишта о свету и о томе каква су врста породице. Испуњавањем тих задатака се, на одређени начин, доприноси функционалности породице. Међутим, постоје аутори који се ослањају на системску перспективу и наводе различите али и преклапајуће димензије породичног функционисања на основу којих можемо процењивати функционалност (а самим тим и васпитну стварност породице).

Мултидимензионално виђење породичног функционисања се може представити кроз три најчешће коришћена модела: Биверсов модел, Циркумплекс модел и Мекмастер модел (Сивојић Масловар, 2016). Биверс системски модел (Beavers & Hampson, 200) наглашава значај *породичне компетенције и породичног стила*. По овом моделу породична компетенција одређује колико добро породица изводи неопходне задатке одгајања свог потомства, организације и управљања, док се породични стил односи на степен центрипеталних и центрифугалних сила. Центрипетални стил доминира у породицама где чланови задовољство налазе више унутар породице, а центрифугални код чланова породице који задовољство налазе више у спољном свету. У Циркумплекс моделу породичног функционисања чији је творац Олсон (Olson, 2000), концепт породичног функционисања се суштински огледа у балансирању опозитних поларитета. Модел је постављен дуж две главне димензије: *кохезија и флексибилност*. У овом моделу постоји и трећа димензија, комуникација која није одвојено подручје, али олакшава услове за друге две димензије. Мекмастер модел (Epstein, Bishop, Levin, 1978) покрива неколико аспеката породичног функционисања који се сматрају најутицајнијим за емоционално и физичко здравље чланова породице. Димензије које се истичу као значајне су: *решавање проблема, комуникације, улоге, афективна респонзивност, афективно укључивање и контрола понашања*. Сматрамо да се свака породица може посматрати кроз те димензије, а са фокусом на неке од тих димензија навешћемо њихове карактеристике које би допринеле функционалности породице.

Одавно се говори комуникацији и њеној важности за успостављање и одржавање здравих веза и односа. *Комуникација* је јако битан појам по системском приступу јер осим што се вербалном и невербалном комуникацијом преносе информације, комуникациони обрасци су међузависни са структуром породице јер не представљају само размену информација већ су и показатељ тог односа. Мекмастеров (Epstein & Bishop, 1981) модел породичног функционисања истиче 3 компоненте ефикасне комуникације: 1. Ефикасна комуника-

ција је уједно јасна и директна, она је експлицитна и јасно усмерена на онога коме се обраћа; 2. Ефикасна комуникација је конгруентна што подразумева јединство и вербалне и невербалне компоненте поруке; 3. У ефикасној комуникацији прималац валидира поруку и разуме њен контекст. За Биверс модел (Beavers & Hampson, 2000) високо повезана са породичном компетенцијом је, између осталог, управо јасна и директна комуникација.

Како би се комуницирало на тако јасан, директан, немаскиран начин, потребне су извесне вештине у комуникацији. Те вештине су подложне учењу а самим тим и развијању, те се односи између чланова породице (али и породице и околине) могу унапредити развијањем и унапређивањем вештина комуникације. Олсон (1993) као оснивач *circumplex modela* породичног функционисања, говори о најважнијим елементима специфичних вештина комуникације које могу допринети општој функционалности: *вештина говора и слушања, самооткривање, јасност, континуитет, поштовање и обзир (задржавајући контекстуалну јасност)*. Све ове вештине омогућавају члановима породице да деле своје променљиве жеље и преференције једни са другима, што је повезано са кохезивношћу и флексибилношћу породице. Негативна комуникација укључује слање неконгруентних и дисквалификујућих порука (када прималац поруке одбија да прихвати доживљај онога који саопштава поруку (Голднер Вуков, 1988), недостатак емпатије, неподржавајуће поруке, критике, лоше вештине решавања проблема, парадоксалне и двоструко обавезујуће (*double bind*) поруке. Све то умањује способност чланова породице да деле осећања, чиме се ограничава кретање по димензијама кохезивности и адаптивности (Riesch, Henriques, Chanchong, 2003). Комуникација је отворенија у породицама где постоји већа емоционална повезаност и блискост, где чланови породице могу да разговарају о својим осећањима, о својим потребама и проблемима (Матејевић и Тодоровић, 2012). Јачање искрене блискости између чланова породице доприноси отворености у њиховој комуникацији, али и обрнуто. То само говори о двосмерним односно вишесмерним утицајима породичних димензија и њихових односа једне на друге. Развијањем само једног елемента, подсистема, димензије породице, може се допринети добробити целине.

С обзиром да је породица динамичан, развијајући систем који се стално прилагођава новим околностима и да су промене извор стреса и кризе за породицу, комуникација је јако важна посебно у време тих промена или криза јер од ње зависи да ли ће се чланови породице разумети, да ли ће успети да се заједнички договоре око потенцијалног решења кризе. За Мек Кабинс и Томпсона (1996) квалитет комуникације у породици је добар индикатор степена до ког породица може да редукује тензију и постигне задовољавајућу адаптацију. Такође, многа истраживања су показала да се у екстремно дисфункционалним породицама комуницира врло сиромашно (Cicović Maslovar, 2016).

Када је у питању кохезивност као породична димензија, она се за Олсона односи пре свега на *емоционалну повезаност* између чланова породице; кохезија је фокусирана на то како породица прави равнотежу између заједништва и одвајања. Сматра се да три нивоа кохезије – *донекле повезани, повезани и веома повезани* – чине балансирану кохезију неопходну за породично функционисање, док екстремне вредности (претерана умреженост и разједињеност) било ниске било високе представљају проблематичне нивое за породичне односе у дужем временском периоду. По Мекмастер моделу породичног функционисања кохезивност називају афективно емоционално укључивање и виде га као једну од шест димензија значајних за породично функционисање и физичко и психичко здравље (Epstein & Bishop, 1981). По том моделу постоји шест типова укључености који се разликују по нивоу и начину – недостатак интересовања, нарцистичко укључивање, емпатијско, претерано и симбиотско. Емпатијско улагање, које је дефинисано као интерес и/или инвестиција једних у друге, за добробит других је карактеристика најздравијег нивоа породичног функционисања (Epstein et al., 1983). Голднер Вуков (1988), на пример, истиче да је најбоље такозвано наглашено емоционално учешће у коме су чланови породице заинтересовани једни за друге, али без наметљивости, где је емоционално учешће засновано на потребама других и сталној процени емоционалног стања као и потреба других чланова. Што се *повезаности* као организационог процеса тиче, Волш (Walsh, 1998), као ауторка модела породичне резилијентности, сматра да повезаност појачава подршку и кооперацију и доприноси поштовању разлика, граница, и аутономије сваког члана породице. За Биверса и Хампсона (1993) баланс, равнотежа између јединства и одвојености, ствара сигурност, заштиту, међусобну подршку, брижне релације, приврженост и добру сарадњу посебно у катастрофичним догађајима. По Биверс моделу високо повезано са породичном компетенцијом је развој аутономије код појединаца, чланова породице, која носи са собом поверење, јасне границе, али и, раније поменуто, јасну и директну комуникацију (Cicović Maslovar, 2016). Истраживачи Ох и Чанг (Oh & Chang, 2014) су истакли су да управо резилијентна породица дели колективни осећај повезаности, породичних веза или солидарности и уверење да могу да се ослане једни на друге. Сумирајући ставове свих аутора, може се закључити да је одржавање равнотеже између независности чланова породице и њиховог заједништва оптимално за породично функционисање. *Функционална (али и резилијентна) породична структура требало би да испуњава задатке породице у потреби за индивидуализацијом њених чланова, а истовремено пружа осећај припадности и заједништва.*

За Олсона (Olson, 2000) је флексибилност, то јест адаптивност, димензија и организациони процес и односи се на то како породица уравнотежује стабилност и промену, односно способност породичног система да мења своју структуру снага, релације улога, релације правила као одговор на развојне и ситуационе потребе. По њему, постоји пет нивоа флексибилности рас-

поређених од екстремно ниске ригидности до екстремно високе хаотичности. Флексибилне породице су развиле равнотежу између „хаоса” (превише флексибилности) и „ригидности” (недовољно флексибилности) (Gaughan, 1995; Olson, 1994; Piercy et al., 1991; Romig & Bakken, 1992; Shields & Clark, 1997, према: Riesch, Henriques, Chanchong, 2003). За Биверс системски модел (Beavers & Hampton, 2000) здравље система се такође огледа у његовој флексибилности тако да компенентне породице мењају стил према развојним потребама током породичног животног циклуса. Берталанфи (Von Bertalanfy, 1968, према: Beavers & Hampton, 2000) је мудро рекао да је системска ригидност заправо системска болест. Сви ови аутори, али и бројни други наглашавају важност уравнотежености и флексибилности за функционисање породице. Стотине истраживања је показало да породице са уравнотеженим нивоом кохезије и флексибилности функционишу боље кроз животне циклусе од породица са екстремнијим нивоима (Olson, 2000).

Разматрање функционалности породице и њене васпитне стварности подразумева да се разуме положај чланова породице (и њихово место у породичној структури) и улоге које су схваћене као „очекивани облици понашања, дужности и одговорности сваког члана – шта, ко и како треба да ради” (Medić, Matejić Đuričić, Vlaović Vasiljević, 1997: 36). Говорећи о флексибилности, Олсон је указивао и на потребу флексибилних улога и граница у породици. И улоге и границе између чланова породице током преласка породице кроз породични животни циклус морају се редефинисати. По Биверсовом системском моделу истиче се да је породица у свом зачетку оптимално центрипетална јер такав стил више одговара потребама мале деце, док тај исти стил постаје више центрифугалан како деца одрастају и траже више задовољства ван породице (Cicović Maslovar, 2016). Све то говори о потреби за мењањем граница и правила система и његових подсистема са животним циклусом породице. Начин на који породица распоређује задужења и питања одговорности варира од породице до породице, али оно што треба да буде важно јесте да *чланови породице имају јасне улоге које одговарају њиховим годинама, образовању, индивидуалним квалитетима, тј. улоге треба да буду подељене у складу са степеном спремности за одређене одговорности* (Голднер Вуков, 1988).

Контрола система је системска карактеристика која се може појавити само у систему који има два или више подсистема. Готово сви системски теоретичари породице виде породицу као циљано оријентисан систем са контролним подсистемом (White & Klein, 2008). Када се говори о контроли понашања, у системској теорији није нагласак на правилима понашања (која би требало да регулишу сексуалне и агресивне облике понашања) већ на начину како се та правила доносе и примењују (Голднер Вуков, 1988). Голднер Вуков истиче четири типа контроле: ригидна, *laisse faire*, хаотична и флексибилна. Неке породице дозвољавају свим члановима да учествују у доношењу одлука и теже једнакости, док је у неким систем ригиднији и само једна особа може да има моћ у одлучивању. Контрола понашања у систему не би требало да буде скон-

центрисана само код једног члана, али ни потпуно дифузна, где нико не прихвата никакву одговорност. Према томе, флексибилна контрола подразумева разумну количину флексибилности у постављању правила понашања која узимају у обзир нове ситуације. Биверсов модел наглашава важност егалитарног вођства у структури породице, што доприноси породичној компетенцији. Он такође наглашава потребу за комплементарношћу у употреби силе, како би се избегла тензија компетиције и конфликта, а то би се постигло тако што ће се „обухватити различитости, а не кроз динамику инфериорност-супериорност (Hampson, Hulgus, Beavers, 1988). Свакако, *дистрибуција моћи би требало да је јасна и стабилна, али је неопходно да буде и флексибилна, тј. да се правила мењају како се мењају ситуације, потребе чланова породице и слично.*

Када је у питању начин афективног породичног реаговања, различити аутори наводе различита и слична одређења. По Мекмастерсовом моделу афективна респонзивност се огледа у опсегу квантитативних и квалитативних афективних реакција у породици, односно она се види као способност да се на дати стимулус одговори адекватним квалитативним и квантитативним осећајем. Квалитет се односи на то колико је широк спектар осећања и колико су она у складу са стимулусом, док се квантитет односи на интензитет афективне реакције који се може представити континуумом од одсуства, преко очекиване до претеране реакције. За Биверсов системски модел компетентне породице су спонтане, изражавају осећања у широком опсегу и генерално су оптимистичне, док се код дисфункционалних породица запажа смањен распон емоционалног реаговања и генерално су песимистичне (Сicović Maslovar, 2016). Патерсон (2002) сматра да афективна комуникација кореспондира са начинима како чланови породице показују једни другима љубав и подршку и важни су за осећај потпуности породичног функционисања. Ли и Бреџ (1989) наводе да је афективни одговор капацитет чланова породице да изразе два сета осећања: 1. осећања позитивног стања: љубав, емпатију, срећу, радост и др.; 2. опасна осећања: панику, страх љутњу, разочарање. Они истичу да јаке породице деле осећања пажљиво и отворено и одговарају на изразе осећања са емпатијом и прихватањем, те да изражавају широк спектар осећања и у стању су да изразе осећања која одговарају контексту. Голднер Вуков (1988), такође, истиче да се скала афективног реаговања протеже од топлих осећања задовољства, духовитости, нежности и емпатије до цинизма, непријатељства, безнадежности и очаја. Ауторка наглашава да је потребна широка скала афективног реаговања, те да је афективни одговор саображен садржају, да нема цинизма, непријатељства и очаја. Истиче се и да резилијентне породице (а самим тим и функционалне) нису имуне на негативне емоције или љутњу, оне приступају негативним емоцијама слушајући, разумевајући и притом поштујући разлоге њиховог настанка (Golby & Bretherton, 1999).

Голднер Вуков (1988) наводи однос према губицима и промени као једну од димензија породичног функционисања, те да овај однос означава способност породице да прихвати промене попут сазревања, одвајања и смрти као

реалне животне чињенице. Међутим, ми бисмо овакву димензију ставили под димензију Олсонове флексибилности будући да се балансиране флексибилне породице могу лакше носити са различитим променама. Како ће се носити са променама и губицима зависи од флексибилности, али и од успешно остварених претходно наведених димензија породице, јасно постављених улога и граница, успешне комуникације итд. Када је у питању губитак као реална животна чињеница, али и други кризни догађаји, од велике помоћи може бити околина породице са својим значајним ресурсима, али и породични вредносни систем. Валш (Walsh, 2003) као ауторка познатог модела породичне резилијентности сматра да је социјална подршка од виталне важности у време невоља јер даје практичну и емоционалну подршку. Она такође истиче да уколико нема ресурса у заједници и одговора заједнице породица сама не може да се одбрани те ће доћи неминовног ремећења породице упркос њеном можда успешном унутрашњем функционисању (Гачић и Мајкић, 2001). Олсон (1993, према: Зобеница, 2012) налази да породица и пријатељи јесу важни ослоњци породице на свим нивоима породичног животног циклуса. *Дакле, поред других фактора, социјални и економски ресурси окружења у ком породица живи могу „спасити” функционалност породице и то се мора имати у виду када се говори о импликацијама системске и екосистемске теорије у пракси.* Такође, породични вредносни систем може допринети томе да се породица лакше избори са променама или недаћама. И Olson (2007, према: Матејевић и Тодоровић, 2012) сматра да је систем веровања значајан за породицу те породица конструише заједничка веровања, која се потврђују и развијају кроз животне циклусе, а значајни су јер доприносе осећају повезаности и организују искуство, што омогућава члановима породице да разумеју кризне ситуације.

Problem solving, активности за решавање проблема, сматра се посебном димензијом породичног функционисања, а уколико породица има развијене вештине решавања проблема, оне ће представљати значајне породичне снаге. Према Мекмастер моделу проблеми се деле на инструменталне (новац, домаћинство) и афективне (осећања). Овај модел прецизно описује фазе решавања проблема: 1. Идентификација проблема; 2. Комуникација о проблему; 3. Разматрање различитих решења проблема; 4. Дискусија о алтернативним решењима; 5. Конкретна акција; 6. Надгледање акције; 7. Евалуација и процена решења. Најнефективније је оно решавање проблема које обухвата свих седам фаза у односу на проблем. По Биверсовом моделу једна од карактеристика „оптималних” породица није непостојање конфликта већ њихово брже решавање.

Руководећи се ставовима системских теоретичара о неким од најзначајниих димензија породице, формулисаћемо свој одговор на питање какво би требало да буде родитељство.

Шта би било функционално и добро родитељство?

Родитељска улога се одређује као очекивани скуп понашања и пракси у функцији васпитавања деце. „Системски гледано, простор у коме се реализује родитељска улога јесу вишеструке преклапајуће мреже међузависности које обухватају личне карактеристике родитеља и њихов васпитни приступ и стил, карактеристике детета и особености шире социјалне средине” (Половина, 2011: 52). Дакле, родитељски систем испреплетен је бројним утицајима, супсистемима који условљавају и његово функционисање. Родитељска улога је самим тим врло сложена због бројних задатака који се постављају пред родитеља са циљем задовољавања дечјих развојних потреба. Ти задаци обухватају одржавање адекватних односа како са дететом, са средином, са супружником али и са самим собом.

Уколико применимо све горе речено на родитељски супсистем, онда би однос са супсистемом деце требало да се одржава горе наведеном јасноћом, директношћу и отвореношћу како инструменталне тако и афективне комуникације. Родитељски супсистем у зачетку породице и док су деца мала, има највећу *моћ у доношењу одлука* у породици и као такав има највећи хијерархијски положај у породичном систему. Родитељска контрола је феномен који се препознаје по степену флексибилности и ригидности које родитељи испољавају одгајајући децу, инсистирајући на одређеним правилима, дефинисању граница, обавеза и права, преносом културних норми и у настојању да се оствари неопходна дисциплина (Раšалић-Кресо & Алић, 2019). По Мекмастерсовом моделу родитељски подсистем мора бити довољно флексибилан у својој контроли тако да се прилагођава деци у развоју и промењеним околностима како животних циклуса, тако и неких непредвидивих догађаја. У нездравим породицама које имају слабу хијерархију односа јавља се феномен деце-родитеља који представља инверзију природне поделе улога, док у другом типу нездравих породица, оном са ригидно успостављеном хијерархијом, родитељско понашање се често граничи с понашањем које се може окарактерисати као злостављачко (Раšалић-Кресо и Алић, 2019). За Биверса егалитарно вођство, јака родитељска коалиција и успостављање јасних међугенерациских граница је карактеристика компетентних породица. Говорећи о породичном стилу, Биверс истиче да центрипетална породица више одговара потребама мале деце док тај исти стил постаје више центрифугалан како деца одрастају (Сивојић Масловар, 2015). То само говори о израженијој потреби за чврстином породице и задовољства у њеним односима, јасним границама породичног система, али и правилима док су деца мања. Олсон (2000) такође истиче дељено вођство, демократску дисциплину и промену улога када је потребно, као важне карактеристике флексибилних и балансираних породица.

За разлику од других друштвених група у којима ће дете учествовати на свом животном путу, породица је најважнији контекст емоционалног развоја деце (али и одраслих). Када је у питању емоционалност, кохезивност породице, неопходно је да се однос родитеља и деце одликује позитивним емоцијама, топлином, љубављу, пажњом, и уопште широким распонем емоционалног одговора. Пашалић Кресо и Алић (2019) истичу родитељску подршку као важан елемент родитељског понашања који се изражава присуством бриге, блискости и емоционалних веза којима родитељи обасипају децу. За Олсона (Olson, 2000) балансиране породице карактерише виша или нижа умерена повезаност, постојање односа *ја и ми*, међузависност и поверење. Породица би требало да буде сигурна база у којој ће се дете развити у личност са здравим емоционалним животом, емоционалном регулацијом, самопоуздањем, самопоштовањем, поверењем, социјалним вештинама, а то ће увелико зависити од родитеља и њиховог односа према деци.

Према свему написаном и истакнутом од стране системски оријентисаних теоретичара, као функционалан и пожељан родитељски стил, како у погледу подршке/љубави/емоционалности тако и родитељске контроле, издваја се онај који је Диана Баумрајнд (Baumrind, 1991) назвала ауторитативним родитељским стилем. По њој ауторитативни или демократски стил практикују контролишући и захтевни родитељи, али и топли, рационални и пријемчиви за комуникацијом са дететом. Тај стил чини: поштовање индивидуалности детета, пружање подршке детету и успостављање јасних граница понашања. Деца ауторитативних родитеља имају развијене социјалне вештине, позитивну слику о себи и боље регулишу емоције, за разлику од деце ауторитарних родитеља који се чешће користе доминацијом и контролом где изостаје и исказивање топлине и љубави (Valjan-Vukić, 2009). Пашалић Кресо и Алић (2019) истичу да резултати до којих су дошли многи аутори потврђују да умерено, уједначено и избалансирано родитељско понашање – ауторитативни родитељски стил, како у погледу подршке тако и када је реч о контроли, доприноси јачању поверења и веза између родитеља и деце.

Ослањајући се на екосистемски приступ и значај повезаности чинилаца дечјег ближег окружења, од родитеља се такође очекује да на адекватан начин повезују супсистем деце са системом средине у којој живе у циљу задовољења дечјих и породичних потреба. Пре свега неопходно је неговање партнерских односа са предшколским установама или школом, али и ужим окружењем детета како би се обезбедила доследност у васпитању, али и искористили могући ресурси окружења.

Родитељи су ти који би требало да филтрирају садржаје ванпородичне средине, али и да обезбеде да учешће у спољашњој средини буде у складу са дечјим индивидуалним и развојним потребама. Дакле, и овде треба водити рачуна о индивидуалности детета, али и његовој потреби за социјализацијом.

Индивидуализација и социјализација никада нису били одвојени процеси већ две стране истог новчића.

Матијевић и Тодоровић (2012) скрећу пажњу на то да је родитељско функционисање нераскидиво повезано са брачним функционисањем те да се било какве дисфункције у брачном систему кад-тад одражавају и на родитељску улогу. Интимност или дистанцираност у односима партнера супружника се рефлектује на целокупно породично функционисање, а тиме и на однос родитељ–дете. Као последица дисфункционалних односа честе су коалиције (два члана у породици против трећег) или триангулације (када две особе заобилазе свој конфликт користећи трећу). Ауторке истичу да триангулирано дете може да помогне да се тензије између партнера сниже, али са друге стране могу угрозити однос родитељ–дете. Према томе, снажна партнерска коалиција је изузетно битна за функционисање родитељског супсистема. Родитељи, између осталог, морају имати простора за задовољавање сопствених потреба, али и да адекватно поставе границу према супружнику. И они имају потребу за заједништвом и припадањем с обзиром да су и они, сваки од њих супсистем за себе. Веома је важно постојање међусобног поштовања и егалитарна расподела моћи где се оба партнера укључују у утврђивању правила у вези са блискошћу, хијерархијом, обрасцима сарадње, кроз разумевање различитости у односу на постојање различитих система вредности и различитих веровања. Ако постоји било каква дисфункционалност у систему супружника, она ће се преламати кроз целу породицу, а кроз трансгенерацијски пренос утицати и на функционисање наредних генерација (Матејевић и Тодоровић, 2012).

Закључак

Оно што можемо закључити из претходно описаних димензија породице јесте да је за функционалност породице неопходно:

- Постојање јасне, отворене, директне, конгруентне комуникације међу члановима који имају капацитет да поруку прихвате и реагују на њу.
- Да чланови породице имају развијене вештине говора и слушања.
- Да по питању кохезивности и емоционалног укључивања породична структура испуњава задатке породице у потреби за индивидуализацијом њених чланова, а истовремено пружа осећај припадности и заједништва.
- Да чланови породице имају широку скалу афективног реаговања и да је афективни одговор саображен садржају.

- Да у породици не превладавају негативне емоције већ позитивне емоције и оптимизам.
- Да чланови породице поседују вредносни систем који помаже да разумеју и преброде различите ситуације.
- Да постоји умерена флексибилност у границама, улогама, контроли понашања и дистрибуцији моћи.
- Да је породица оспособљена да користи социјалне и економске ресурсе окружења у ком живи.
- Да чланови породице имају развијене вештине решавања проблема.

Приказили смо сумативни преглед претходно описаних димензија само неких од системски орјентисаних теоретичара, али морамо имати на уму да поред ових ставки постоји још димензија, карактеристичних породичних снага којима ћемо се бавити и посветити им пажњу у неком од наредних истраживања.

Када је у питању *родитељство* као закључак бисмо истакли да је карактеристика здравих породица садржана у родитељској компетентности и умећу високог баланса емоционалности и контроле. Сваки баланс који има за последицу смањење једне, а повећање друге димензије може водити одређеним дисфункционалностима (Раšалић-Kreso & Алић, 2019).

Поред одређених критика системске теорије, постоје вишеструке предности које никако не могу занемарити. Оно што нам системски приступ посебно омогућава јесте сагледавање стварности породице као живог односа различитих димензија породичног функционисања. Све те димензије усмеравају правац развоја како чланова породице тако и породичног система у целини (Milošević, 2011). Чињеница да се породица развија и да је повезана са различитим нивоима окружења значи да на њу (као и на сваки развијајући систем/организам) можемо утицати. На породицу се може утицати различитим васпитним и образовним интервенцијама. Садржаји образовних интервенција могу бити усмерени на разумевање линије индивидуалног развоја сваког члана породице, ка разумевању породичне динамике, физичких менталних, емоционалних, социјалних, економских и психолошких аспеката интерперсоналних односа актера породичног живота; такође садржајима образовних интервенција у породични систем обухватају се све породичне функције, улоге, односи, посматрани у својој развојној перспективи. Све то може бити како подручје интервенције у породични систем, али и садржај образовних програма усмерених ка породици (Медић, 2007). Самим тим интервенцијама (али и превенцијама) можемо да утичемо на функционалност свих раније описаних димензија породице. С обзиром на важан принцип циркуларне узрочности где позитивне промене у једном елементу породичног система представљају узрок позитив-

них промена у другом, образовне интервенције и превенције би се преносиле на друге елементе и димензије система и цео систем. Као посебно важно, овом теоријом се истиче могућност холистичког приступа породици као систему (у ширем друштвеном систему), а такође и померање фокуса истраживања породице са односа родитељ–дете на целокупно функционисање породице.

Литература

- Бодрошки Спарису, Б. (2010). *Поступци родитеља у васпитању деце и њихов меугенерацки трансфер*. Београд: Филозофски факултет.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56–95.
- Beavers, R. & Hampson B. (2000). The Beavers Systems Model of Family Functioning. *Journal of Family Therapy*, 22(2), 128–143.
- Beavers, R. & Hampson B. (1993). Measuring family competence: The Beavers System model. In F. Walsh (ed): *Normal family processes* (2nd ed). New York: Guilford Press.
- Brofenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. *International Encyclopedia of Education*, 3(2), 1643–1647.
- Valjan-Vukić, V. (2009). Obitelj i škola – temeljni činioci socijalizacije. *Magistra Iadertina*, 4(1), 171–178.
- Гачић, Б. и Мајкић, В. (2000). Породична резилентност: Кључни процеси. *Психологија*, 33(3–4), 329–350.
- Голднер Вуков, М. (1988). *Породица у кризи*. Београд – Загреб: Медицинска књига.
- Голубовић, З. (1981). *Породица као људска заједница*. Загреб: Напријед.
- Golby, B. J. & Bretherton, I. (1999). Resilience in postdivorce mother-child relationships. In H. I. McCubbin, E. A. Thompson, A. I. Thompson & J. A. Futrell (eds.). *The dynamics of resilient families*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Epstein, N. B., Bishop, D. S. & Levin, S. (1978). The McMaster Model of Family Functioning. *Journal of Marital and Family Therapy*, 4(4), 19–31. DOI 10.1111/j.1752-0606.1978.tb00537.x
- Epstein, N. B. & Bishop, D. S. (1981). Problem centered systems therapy of the family. In A. S. German & D. P. Knistker (eds.): *Handbook of family therapy* (442–484). New York: Brunner/Mazel.
- Epstein, N. B., Baldwin, L. M. & Bishop, D. S. (1983). The McMaster Family Assessment Device. *Journal of Marital and Family Therapy*, 9(2), 171–180.

- Зобеница, А. (2012). *Учинак системске терапије на резилијентност породица алкохоличара*. (Необјављена докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет. DOI 10.2298/BG20121105ZOBENICA
- Janković, J. (2004). *Pristupanje obitelji – sustavni pristup*. Zagreb: Alinea.
- Juul, J. (1995). *Razgovori s obiteljima: perspektive i procesi*. Zagreb: Alinea.
- Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu (roditelji, vršnjaci, učitelji, kontekst razvoja djeteta)*. Jastrebarsko: Naklada Slap – Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Lee, P. A. & Brage, D. G. (1989). Family life education and research: Toward a more positive approach. In M. J. Fine (ed.): *The second handbook od parent education* (347–378). San Diego: Academia Press.
- Матејевић, М. и Тодоровић, Ј. (2012). *Функционалност породичних односа и компетентно родитељство*. Ниш: Филозофски факултет.
- Медић, С. (2007). Теорија породичног васпитања – тачке укрштања на путу развоја педагогије и андрагогије. У Ш. Алибабић и А. Пејатовић (ур.): *Андрагогија на почетку трећег миленијума* (223–237). Београд: Институт за педагогију и андрагогију – Филозофски факултет.
- Milošević, Z. (2009). Primena sistemskog pristupa u proučavanju porodičnog funkcionisanja u naukama o vaspitanju. *Andragoške studije*, 1, 87–100.
- Nastasić, P. (1998). *Alkoholizam i međugeneracijsko prenošenje*. Beograd: Tehniss.
- Nikolić, S. i sar. (1996). *Osnove obiteljske terapije*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Oh, S. & Chang, S. J. (2014). Concept Analysis: Family Resilience. *Open Journal of Nursing*, 4, 980–990. <http://dx.doi.org/10.4236/ojn.2014.413105>
- Olson, D. H. (1993). Circumplex Model of Marital and Family Systems: Assessing family functioning. In F. Walsh (ed.): *Normal family processes* (2nd ed). New York: Guilford Press.
- Olson, D. H. (2000). Circumplex Model of Marital and Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22, 144–167.
- Pašalić-Kreso, A. & Alić, A. (2019). Obilježja kohezivnosti i kompetentnosti porodičnog sistema u međugeneracijskom djelovanju. *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, 1–2, 49–76.
- Patterson, J. (2002). Understanding Family Resilience. *Journal of Clinical Psychology*, 58, 233–246.
- Половина, Н. (2011). *Породица у системском окружењу*. Београд: Чигоја штампа.
- Popadić, S. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju.

- Pregrad, J. (2002). Obiteljska psihoterapija. U Biro, M. & Butollo, W. (ur.): *Klinička psihologija* (334–348). Munchen: Katedra za kliničku psihologiju Ludwig Maximilians Universität – Novi Sad: Futura publikacije.
- Riesch, S. K., Henriques, J. & Chanchong, W. (2003). Effects of Communication Skills Training on Parents and Young Adolescents From Extreme Family Types. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 16(4), 162–175. DOI 10.1111/j.1744-6171.2003.00162.x
- Smith, S. R., Hamon, R. R., Ingoldsby, B. B. & Miller, J. E. (2009). *Exploring family theories*. New York: Oxford University Press.
- Hampson B. R, Hulgus Y. F. & Beavers W. R. (1988). *The Assessment of Family Competence from Insiders' and Outsider's perspectives*, SAGE Publications: Southwest society for Research in Human Development, New Orleans.
- Cicović Maslovar, J. (2016). *Uloga porodičnog funkcnisanja i samopoimanja u predikciji antisocijalnog ponašanja u adolescenciji*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet.
- White, J. & Klein, D. (2008). *Family theories*. Los Angeles: SA.
- Walsh, F. (2003). *Normal family processes: growing diversity and complexity* (3rd edn.). New York – London: Guilford Press.

Nataša M. Nikolić

University of Kragujevac, Faculty of Education, Užice

**FUNCTIONALITY OF FAMILY DIMENSIONS AND PARENTING
FROM THE POINT OF VIEW OF THE SYSTEMIC THEORY
OF THE FAMILY**

Summary

Systems theory views the family as a dynamic system inextricably linked with other social systems. According to this theory, a community is a system that is much more than the sum of its parts and has its own structure, hierarchy, boundaries, and through its life cycle it encounters numerous developmental and non-developmental crises. Different authors mention different but also overlapping dimensions of family functioning. After brief descriptions of certain dimensions of the family, primarily those mentioned by the authors Olson, McMasters and Beavers of the family functioning model, we will try to conclude what a functional family would be and especially what good and functional parenting would be. The advantage of the systemic approach is its holistic approach to the family, but also the fact that it presents the family as a developing entity that is in relationship with the environment and recognizes the importance of external influences, i.e. various interventions in the family system in order to improve the functionality of the family.

Keywords: *family, system theory, functionality, parenting, dimensions.*